

**ADVERBUL CA MODALITATE
DE EXPRIMARE A LOCULUI
ȘI TIMPULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ**

VERONICA NEDELCU

**ADVERBUL CA MODALITATE
DE EXPRIMARE A LOCULUI
ȘI TIMPULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ**

EDITURA UNIVERSITARĂ
București, 2013

Colecția FILOLOGIE

Referenți științifici: Prof. univ. dr. Valeria Guțu Romalo
Cercetător științific principal I Dr. Dana Manea

Redactor: Gheorghe Iovan
Tehnoredactor: Ameluța Vișan
Coperta: Angelica Mălăescu

Editură recunoscută de Consiliul Național al Cercetării Științifice (C.N.C.S.) și inclusă de Consiliul Național de Atestare a Titlurilor, Diplomelor și Certificatelor Universitare (C.N.A.T.D.C.U.) în categoria editurilor de prestigiu recunoscut.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
NEDELCU, VERONICA

Adverbul ca modalitate de exprimare a locului și timpului în limba română / Veronica Nedelcu. - București : Editura Universitară, 2013

Bibliogr.
ISBN 978-606-591-899-3

811.135.1'367.624

DOI: (Digital Object Identifier): 10.5682/9786065918993

© Toate drepturile asupra acestei lucrări sunt rezervate, nicio parte din această lucrare nu poate fi copiată fără acordul Editurii Universitare

Copyright © 2012
Editura Universitară
Director: Vasile Muscalu
B-dul. N. Bălcescu nr. 27-33, Sector 1, București
Tel.: 021 – 315.32.47 / 319.67.27
www.editurauniversitara.ro
e-mail: redactia@editurauniversitara.ro

Distribuție: tel.: 021-315.32.47 / 319.67.27 / 0744 EDITOR / 07217 CARTE
comenzi@editurauniversitara.ro
O.P. 15, C.P. 35, București
www.editurauniversitara.ro

CUPRINS

<i>Prefață</i>	9
<i>Introducere</i>	13
Capitolul 1 Statutul gramatical și pragmatic al adverbelor de loc și de timp	20
1. Adverbul în perspectiva gramaticii tradiționale și structurale	
1.1. Definiții și clasificări	20
1.2. Caracteristici sintactice	24
1.3. Caracteristici semantice	31
2. Adverbul în perspectivă funcțională	35
2.1. Teoria enunțării	35
2.2. Perspectiva pragmatică	36
2.2.1. Referința și actul de referință	37
2.2.2. Un caz special de referire, demonstrativul ..	39
2.2.3. Anaforă și deixis	41
2.3. Comunicare și enunțare	43
2.3.1. Comunicarea verbală	43
2.3.1.1. Comunicare orală vs. comunicare scrisă	44
2.3.1.2. Tipuri de comunicare verbală	47
2.3.2. Enunțare și discurs	49
Capitolul 2 Spațiul și adverbele de loc	55
1. Spațiul – categorie filosofică și lingvistică	55
1.1. Spațiul – categorie filosofică	55
1.2. Organizarea lingvistică a spațiului	57
1.3. Locul – subdiviziune a spațiului	57
2. Spațialitate și repere spațiale	59
2.1. Localizarea și orientarea în spațiu	62
2.1.1. Localizarea	63

2.1.1.1. Localizarea determinată	65
2.1.1.2. Localizarea nedeterminată	68
2.1.2. Orientarea	69
2.2. Relațiile spațiale	71
2.2.1. Relațiile spațiale statice	72
2.2.2. Relațiile spațiale dinamice	76
3. Structurarea lingvistică a spațiului	79
3.1. Relația adverbilor de loc cu verbul regent	80
3.1.1. Actualizarea locativului și clasificarea verbală	81
3.1.2. Adverbele de loc și verbele de orientare	82
4. Clasificarea adverbilor de loc	85
4.1. Clasificarea semantică a adverbilor de loc	85
4.2. Clasificarea pragmatic-discursivă a adverbilor de loc	87
4.2.1. Adverbele dependente de un PR	88
4.2.1.1. Adverbe deictice dependente doar de L	88
4.2.1.2. Adverbe dependente de un PR (care poate fi și L)	114
4.2.2. Adverbe nedependente de un PR	141
Capitolul 3 Timpul și adverbele de timp	152
1. Timpul – categorie filosofică și lingvistică	152
1.1. Timpul cosmologic („obiectiv”)	152
1.2. Timpul enunțării („timpul clipei”)	154
1.3. Timpul textului – perspectiva discursivă	157
2. Organizarea discursivă a timpului	160
2.1. Repere temporale	160
2.1.1. Raportul temporal de simultaneitate	162
2.1.2. Raportul temporal de anterioritate	164
2.1.3. Raportul temporal de posterioritate	165
2.2. Orientare/poziționare; durată/perioadă și limită	167
3. Structurarea lingvistică a timpului	172
3.1. Timpul verbal	172

3.1.1. Semnificația formelor temporale ale sistemului verbal	173
3.2. Timpul adverbial	178
3.3. Relația adverbelor de timp cu verbul regent.....	180
3.3.1. Adverbele de timp și timpul prezent	182
3.3.2. Adverbele de timp și timpurile trecute	187
3.3.3. Adverbele de timp și viitorul	193
3.3.4. Categoria aspectului și adverbele de timp	196
4. Clasificarea adverbelor de timp	202
4.1. Clasificarea semantică	202
4.2. Adverbe deictice dependente de un PR	204
4.3. Adverbe nondeictice	245
4.4. Clasificarea pragmatic-discursivă a adverbelor de timp	251
Considerații finale	262
Anexa 1- Adverbe de loc	266
Anexa 2- Adverbe de timp	277
Sigle și abrevieri	285
Bibliografie	286

PREFAȚĂ

Lucrarea **Adverbul ca modalitate de exprimare a locului și timpului în limba română**, propusă spre publicare de dna **Veronica Cristina Nedelcu** reexaminează din perspectivă enunțiativ-funcțională problematica complexă a adverbilor de loc și de timp, adverbe, care, alături de pronumele personale și demonstrative și de categoria gramaticală a timpului, reprezintă – la nivelul sistemului – componenta deictică a limbii, implicând referențial, nemijlocit situația de comunicare: În procesul comunicării aceste adverbe asociază, în mod specific, semnificațiile obiective de loc și timp cu circumstanțele concrete, punctuale și subiective, ale actului de enunțare: în discurs, reperul deictic poate coincide sau nu cu cel exterior deixisului, raporturile dintre ele determină semnificația specifică a adverbului ocurent într-o situație dată

Expunerea se bazează pe o bibliografie cuprinzătoare, adecvată ca selecție atât pentru fixarea stadiului actual de cercetare a adverbilor de loc și timp în lingvistica românească, cât și pentru configurarea cadrului teoretic.

Fixând cadrul teoretic al cercetării, autoarea supune analizei o listă de unități lexicale – cuvinte sau construcții/ grupări de cuvinte mai mult sau mai puțin fixate - înregistrate ca adverbe de loc/ timp în DLRC și DEX sau tratate ca atare în gramaticile și studiile care, în cursul ultimei jumătăți de secol, s-au ocupat de descrierea limbii române contemporane. Corpusul astfel alcătuit este completat cu material ilustrativ suplimentar extras de autoare din texte reprezentând limbă vorbită și literatura artistică.

Bogatul material factual prelucrat în cercetare se constituie într-un corpus eclectic alcătuit din exemple preluate din dicționar, dar și din citate selectate de autoare din alte surse – care a avut în vedere, în primul rând, sublinierea componentei deictice a adverbilor studiate – a relevat numeroase situații de utilizare deviantă, în multe cazuri abuzivă, sugerând uneori anumite tendințe de modificare funcțională.

Suplimentarea substanțială a materialului factual a fost impusă de perspectiva enunțiativ-pragmatică a cercetării – care implică, în mod specific, ipostaza spontană și dialogală a comunicării orale și varianta livrescă, elaborată, a textului literar..

Analizând comportamentul adverbilor de loc și timp din perspectiva apartenenței lor la componenta deictică a limbii, cercetarea pune în evidență strânsa afinitate dintre cele două categorii de ”cuvinte” circumstanțiale revelând atât paralelismele, cât și punctele de divergență. Paralelismele de organizare și funcționare constatate, dar și frecvența suprapunerilor în utilizare a adverbilor de timp și de loc se explică prin faptul că situația de comunicare constituie pentru ambele categorii de adverbe reperul comun – reprezentat prin locutor în cazul adverbului de loc, prin momentul enunțării pentru cel de timp.

Lucrarea inovează prin perspectiva teoretică adoptată și prin includerea în corpusul studiat a unui material ilustrativ excerptat din texte orale autentice. scoțând în evidență pivotul deictic specific domeniului lingvistic reprezentat de adverbele de loc și timp.

Descrierea semantică amplă și nuanțată, care rezultă din analiza faptelor permite o reordonare semantică mai clară a componentelor celor două categorii de adverbe și conduce la o clasificare care rafinează modalitățile de grupare propuse anterior. Compatibilitatea referențială cu coordonatele enunțării constituie criteriul principal al *clasificării* propuse în urma descrierii efectuate: adverbele de loc și timp se grupează în două subclase, marcate pozitiv sau negativ în funcție de implicarea acestui reper; din această perspectivă, *acum, azi*, de pildă, se opun unor adverbe ca *niciodată, cândva*, dar și adverbialelor *luni, marți, vara, toamna* etc., iar *aici, acolo* se opun lui *unde* sau *pretutindeni*. În interiorul acestor clase, adverbele de loc și de timp se organizează, la rândul lor, în subclase în funcție de asocierea situației locale / temporale cu alte trăsături semantice privind distanța, poziția, orientarea, direcția ș.a.

Abordarea funcțională în studierea a adverbilor de loc și timp contribuie la o mai nuanțată descriere și înțelegere a acestei secțiuni a gramaticii limbii române și permite introducerea conceptelor de

bază ale teoriei enunțării, dar și punerea în evidență a avantajelor perspectivei discursiv-pragmatice a teoriei textului. Introducerea enunțării în înțelegerea fenomenului lingvistic și revelarea componentei deictice a limbii are multiple consecințe pentru cercetarea sistemului, dar și pentru înțelegerea funcționalității limbii.

Prof. dr. Valeria Guțu Romalo

INTRODUCERE

Problema complexă a structurării lingvistice a cadrului spațio-temporal implică părți de vorbire diferite precum și raporturi/ relații sintactice și semantice diverse. Printre elementele lingvistice, care participă la configurarea lingvistică a cadrului spațial și temporal al evenimentelor se numără și adverbele de loc și de timp care, de cele mai multe ori, sunt indispensabile pentru decodarea corectă a enunțului în termenii referențialității.

Din perspectiva sistemului lingvistic, adverbul ocupă o poziție specială între celelalte părți de vorbire, fiind o clasă de cuvinte neflexibile, eterogenă atât din punct de vedere lexical, cât și gramatical: definirea și delimitarea adverbului, precum și clasificarea componentelor variază de la o descriere la alta, în funcție de perspectiva de abordare.

Sub aspect semantic, dar și gramatical adverbele de loc și de timp, ca și celelalte categorii de adverbe, cuprind elemente structural diferite. Sunt incluse în categoria adverbilor atât unități de sine stătătoare, cât și grupări de cuvinte (expresii și locuțiuni adverbiale sau expresii cu valoare adverbială). Unitățile încadrate în clasa adverbilor de loc și de timp pot avea o structură simplă, neanalizabilă (*acum, aici, acolo*) sau o structură complexă, de la îmbinări de cuvinte (*de îndată, când și când, de acum încolo*) până la structuri propoziționale cu valoare adverbială (*cât vezi cu ochii, cât ai zice pește*). Acestora li se adaugă și o serie de cuvinte (majoritatea substantive) care denumesc, fără a fi adverbe, noțiunile de spațiu și timp, și care, contextual, capătă valori/ funcții adverbiale.

Definițiile și clasificările propuse în literatura de specialitate din perspectiva gramaticii tradiționale, care definește adverbul pe criterii sintactico-semantice, dar și cele din perspectiva structurală, care a rafinat descrierea și clasificarea unităților adverbiale prin luarea în considerare a posibilităților de combinare, nu au reușit să rezolve satisfăcător toate dificultățile. Teoria enunțării deschide noi

posibilități de studiere și de clasificare a acestor adverbe, din perspectiva funcționalității lor în enunț. Abordarea enunțiativă a adverbilor de loc și de timp relevă caracterul deictic al unora dintre componente și poziția specială pe care o au în cadrul organizării gramaticale.

Obiectivul lucrării este acela de a descrie felul în care adverbele de loc și de timp participă la exprimarea spațiului și a timpului în limba română, în diferite tipuri de comunicare. Cercetarea a scos în evidență faptul că aceste categorii de adverbe reprezintă din punct de vedere comunicativ elemente importante (uneori indispensabile) pentru decodarea corectă a unui enunț și îndeplinesc funcții multiple în organizarea discursului. Luarea în considerare a componentei deictice a impus reexaminarea semantică și funcțională a adverbilor de loc și de timp sugerând totodată o clasificare a lor din această perspectivă.

Tratarea împreună a acestor adverbe se sprijină, pe de o parte, pe solidaritatea existentă între cele două categorii filosofice cu care se asociază și, pe de altă parte, în plan lingvistic, pe constatarea corelației funcționale a adverbilor de timp și de loc, strâns legate de situația de comunicare care poate varia în timpul activității enunțiative. Deși spațiul și timpul sunt categorii independente de existența umană, percepția și reprezentarea lor implică un subiect uman (emițătorul unui mesaj). Cele două concepte filosofice, spațiul și timpul, devin categorii lingvistice prin integrarea lor în limbaj. Cel care le unește și le acordă un loc în sistemul limbii este omul – persoana care inițiază actul de limbaj (enunțarea), cel care se instituie ca reper și trasează/conturează coordonatele unei situații de comunicare/enunțare. Emițătorul, prin inițierea actului de limbaj, se instituie ca origine a mesajului. Acesta (*ego*) este acel *aici absolut* care constituie punctul de reper al unui *acolo* (apropiat sau îndepărtat), al incluzului și al exclusului (*înăuntru/ înafară*), al susului și al josului (*sus/ jos*), al drepte și al stângii (*la dreapta/ la stânga*), al lui *înainte* și al lui *înapoi*, tot atâtea dimensiuni simetrice care articulează o tipologie spațială. Poziția și deplasările locutorului

nu se lasă nici exprimate, nici gândite, fără o anumită referință la puncte, linii, suprafețe, volume, distanțe care se înscriu într-un spațiu dependent de referința la un *aici* și un *acolo* inerente propriului corp. În ce privește timpul, acesta este descris în raport cu momentul enunțării, care devine punctul de reper central pentru orice situație discursivă instituită de *ego*. Timpul unidirecțional și unidimensional nu poate fi privit decât printr-un sistem al cărui centru îl reprezintă prezentul. Putem situa evenimentele în trecut sau viitor, raportându-ne la prezentul enunțării sau la un moment luat ca reper.

Ceea ce am urmărit a fost modalitatea asemănătoare de realizare a organizării lingvistice a spațiului și timpului, precum și existența unor criterii comune pentru repartizarea adverbilor în subclase mai clar delimitate de elemente. Realizarea clasificărilor a avut în vedere raportarea la un punct de reper, reprezentat în special de emițător (pentru adverbele de loc) □i de momentul enunțării (pentru adverbele de timp). De asemenea, analiza a relevat relația pe care adverbul (de loc sau de timp) o stabilește cu alte componente ale sistemului, în primul rând cu verbul – centru al enunțului. Prezența sau lipsa în/din enunț a elementelor adverbiale provocă adeseori modificări ale semnificației formelor verbale; asocierea verb–adverb se realizează selectiv, ținând seamă de particularitățile semantice, aspectuale și temporale ale celor două componente.

Am încercat să punem în evidență existența unor caracteristici funcționale comune celor două clase de adverbe, precum și diferențele existente între ele, în cele două ipostaze ale limbii (cultivată și populară, în condițiile comunicării spontane, dar și în textul beletristic) și să evidențiem rolul pe care acestea îl au în articularea discursului (oral/ scris). Examinarea sub aspectul funcționalității a condus, în cele din urmă, la regruparea, din perspectivă pragmatico-semantică, în subclase a adverbilor examinate.

Cercetarea s-a realizat pe texte aparținând unei singure zone lingvistice, anume cea muntenească. Alegerea a avut în vedere faptul că graiul muntenesc stă la baza variantei literare a limbii române și

reprezintă ipostaza dialectală cea mai apropiată de varianta curentă a limbii române literare. Materialul analizat aparține atât realizării orale, spontane, cât și textului beletristic.

Pentru varianta cultivată a limbii române, am ales, pentru a rămâne în aceeași zonă lingvistică, o operă a unui scriitor muntean (Marin Preda- *Cel mai iubit dintre pământeni*¹) un autor al cărui discurs poate fi considerat mixt, în sensul că, deși elementele de oralitate abundă, aspectul de ansamblu al textului respectă în mare măsură normele limbii literare. Faptul că am apelat și la acest text care aparține stilului beletristic se justifică prin capacitatea textului literar de a îngloba atât elemente care relevă aspectul îngrijit și respectarea normelor lingvistice, cât și elemente de oralitate (registru oral/ popular-regional); totodată ca text scris elaborat, permite punerea în evidență a complexității relațiilor locale și temporale exprimate prin adverb, într-un text extins în care discursul direct se împletește cu cel indirect.

Caracterul deictic al adverbelor de loc și de timp solicită raportarea directă la contextul situațional în care se desfășoară comunicarea și justifică cercetarea funcționării acestora în comunicarea orală. Pentru a descrie comportamentul adverbelor de loc și de timp, în comunicarea orală – populară, am utilizat texte în dialect și texte colocviale (sub)standard din volumul *Texte dialectale Muntenia III*². Pentru varianta orală, colocvială am utilizat materialul oferit de cele două corpusuri (IVLRA³, CORV⁴) de limbă

¹ Pe parcursul lucrării, pentru exemplificarea unor contexte sau argumentarea unei afirmații se întâlnesc și citate din alți autori, care au fost discutate sau au apărut ca exemple în lucrările de specialitate consultate pentru această cercetare.

² Pentru exemplele extrase din TDM III nu am folosit notațiile folosite la transcrierea textelor dialectale, deoarece nu era relevantă pentru obiectivul urmărit.

³ Liliana Ionescu Ruxăndoiu (coord), *Interacțiunea verbală în limba română actuală, Schiță de tipologie*, București, 2002.

⁴ Laurenția Dascălu Jinga, *Corpus de română vorbită*, București, 2002.

română actuală. Varietatea situațională și comunicativă ilustrată de acestea ne-au permis analizarea funcționării adverbilor spațio-temporale, în comunicarea orală din societatea românească actuală.

Atât în IVLRA, cât și în CORV, au fost înregistrate texte aparținând limbii vorbite curente (nemarcate sub aspect regional), care are în prezent un discurs mai puțin sistematic și unitar. Cele cuprinse în IVLRA reprezintă conversații libere, emisiuni de radio și TV, spre deosebire de textele din CORV, unde, cu câteva excepții, avem a face și cu texte citite de tipul comunicărilor, prelegerilor, conferințelor etc.

Exemplele selectate din IVLRA sunt forme dialogice presupunând coprezența situațională a interlocutorilor. Unele sunt rezultatul unei activități comunicative mediate de telefon, radio sau TV. Materialul ilustrează vorbirea spontană, neimplicând „reproducerea (orală) a unor texte preexistente și nici controlul de către cercetător al proceselor de emiteră”⁵. Interacțiunea verbală a fost înregistrată în mediul ei natural de desfășurare reflectând condițiile firești de funcționare a acesteia, în viața de zi cu zi.

Volumul cuprinde și texte „aparținând unor dezbateri oficiale sau unor activități comunicative care implică prezența unui auditoriu (conferința de presă, dezbateri cu moderator, emisiuni interactive diverse la radio sau TV), precum și forme monologice curente, performate direct, într-un cadru instituțional (discursuri parlamentare libere, pledoarii, predici) ori mediate de radio sau TV (transmisiuni sportive)”⁶.

Corpusul de română vorbită, publicat de Laurenția Dascălu Jînga (CORV, 2002) conține 67 de înregistrări (18 consemnează conversații curente, celelalte fiind înregistrări din programe de televiziune și radio), reprezentând eșantioane de limbă română „de uz mediu”, adică „româna vorbită curent”, definită de autoare ca „variantă substandard supradialectală (situată în afara limbajelor

⁵ IVLRA, p.11.

⁶ Idem, p.12.

speciale) destinată conversației cotidiene”⁷. Această variantă corespunde în opinia autoarei „variantei standard”, înțelegând ca „rezultatul extinderii variantei literare-unitară și cultivată – și la comunicarea curentă, neoficială și familiară”⁸.

Exemplele selectate din aceste culegeri aparțin atât comunicării orale propriu-zise, directe (dialog/ conversație/ discuție), cât și unui alt tip de comunicare verbală, cea transmisă prin mijloace moderne de comunicare la distanță (radio, TV). Între aceste două tipuri de comunicare există deosebiri importante care țin de tipul de canal folosit (audio sau audio-vizual), care permite sau nu conservarea și repetarea textului (prin înregistrări, în cazul unor emisiuni sau a mesajelor înregistrate de robotul telefonic sau căsuța vocală - în telefonie mobilă); canalul (mijloacele tehnice) prin care se realizează comunicarea imprimă caracterul circular sau noncircular al mesajului. În cazul interacțiunii verbale *face to face* (sau telefonice), replicile interlocutorilor alternează, succedându-se, în timp ce într-o interacțiune verbală mediată (emisiuni radio/ TV) avem o comunicare unidirecțională, necirculară, excepție făcând transmisiunile în direct (de exemplu cele sportive) sau emisiunile de tip interactiv (reality-show).

Într-o interacțiune verbală directă (nemediată) se constată apariția a numeroase elemente lingvistice care se încadrează în sfera deicticelor, deoarece pentru comunicarea orală este esențial contextul situațional, în timp ce într-o interacțiune indirectă (comunicare scrisă sau mediată tehnic: radio/ TV), locul lui este luat de informația oferită de contextul lingvistic, ceea ce duce la restrângerea folosirii deicticelor spațiale și temporale, dar și la complicarea raporturilor dintre factorii lingvistici care participă la fixarea în discurs a cadrului circumstanțial – temporal și local.

Interacțiunea verbală orală, de tipul *face to face*, este percepută de către vorbitorii actuali ca fiind mai eficientă (în

⁷ CORV, p.22.

⁸ Guțu Romalo, V., 2000, p. 227.

comparație cu cea scrisă), mai ales în condițiile dezvoltării tehnologiilor informaționale, care a făcut posibilă realizarea dialogului nu doar prin scris (e-mail, messenger), ci și direct, vizual, prin intermediul camerelor web, ceea ce demonstrează importanța acordată coordonatelor situației de comunicare, precum și elementelor nonverbale, care pot aduce informații suplimentare sau chiar pot preciza ori înlocui o replică.

Diversele modalități de transmitere a unui mesaj își au caracteristicile proprii, iar comportamentul funcțional al adverbilor de loc și de timp variază în raport cu tipul de discurs.

Cercetarea efectuată a încercat să releve, pe baza unei analize detaliate, existența unor trăsături sintactice, semantice și pragmatice comune, dar și de diferențele dintre cele două categorii lingvistice.

CAPITOLUL 1

STATUTUL GRAMATICAL ȘI PRAGMATIC AL ADVERBELOR DE LOC ȘI DE TIMP

0. B. Pottier remarca în 1962 tendința gramaticienilor de a include la rubrica adverb „toate cuvintele cu care nu știam ce să facem, astfel încât lista nu e niciodată închisă”⁹, punând în evidență caracterul profund eterogen al acestei clase, atât din punct de vedere gramatical, cât și semantic.

Definierea, descrierea și circumscrierea clasei adverb a variat în timp, în funcție de perspectiva de abordare și de particularitățile lingvistice cărora li se acordă preponderență. Deosebiri în modul de tratare a adverbului se înregistrează și în lingvistica românească. Indiferent de perspectiva (semantică, funcțională ș.a.) din care a fost analizat adverbul, caracteristica general invocată ca definitorie este lipsa de flexiune: adverbele sunt cuvinte neflexibile. Pentru a delimita adverbul de alte părți de vorbire neflexibile, această particularitate – generală, dar nespecifică – este asociată cu precizări de natură semantică și sintactică. O atenție deosebită se acordă, la un moment dat, descrierii comportamentului sintactic, scoțându-se în evidență funcționarea adverbului ca adjunct al unui alt termen, în special al verbului, dar și al celorlalte părți de vorbire (substantiv, adjectiv sau alt adverb).

1. Adverbul în perspectiva gramaticii tradiționale și structurale

1.1. Definiții și clasificări

Sintetizând constatările, gramatica academică¹⁰ definește adverbul ca fiind „partea de vorbire neflexibilă care arată o caracteristică a unei acțiuni, a unei stări sau a unei însușiri” precizând

⁹ Pottier, B., 1962, p.53.

¹⁰ GA, Gramatica limbii române, ediția a II-a, 1966, I, p. 300 și urm.

că „deși nu se declină și nu se conjugă, el este legat de părțile de vorbire flexibile prin posibilitatea de a avea grade de comparație ca și adjectivul”. În privința comportamentului sintactic, se menționează faptul că „adverbele determină în primul rând verbe, adjective (locuțiuni adjectivale), precum și alte adverbe (locuțiuni adverbiale)”¹¹. La acestea se adaugă precizarea, mai puțin uzuală, că elementul determinat de adverb poate fi un component al unei propoziții, dar poate fi și o propoziție: „Unele adverbe se pot referi la întregul conținut al propoziției sau numai la o parte a ei – indiferent de felul cuvântului sau cuvintelor prin care se exprimă – afirmând sau negând comunicarea făcută, prezentând-o ca nesigură, restrângând-o sau explicând-o”¹².

Utilizându-se drept criteriu de clasificare *înțelesul* sau *conținutul*, adverbele sunt distribuite în cinci clase: adverbe de mod, timp, loc, cauză și scop, în interiorul acestora distingându-se alte categorii (cum ar fi adverbele care arată proximitatea, frecvența, progresia etc.). În ce privește clasa adverbilor și locuțiunilor adverbiale de loc, acestea arată „locul unei acțiuni sau stări”¹³, iar cea a adverbilor și locuțiunilor adverbiale de timp arată „timpul în care se petrece o acțiune sau există o stare”¹⁴.

GA atrage atenția asupra posibilității de utilizare a unor adverbe cu valori multiple (loc, timp, mod). Astfel:

- **Aici** [sens local] *este ceea ce căutați.* / **De aici-nainte** [sens temporal] *să nu ședem lenevoși.*
- *La plăcinte înainte.* [anterioritate în spațiu]/ *De nu i-ar muri mulți înainte.* [anterioritate în timp]
- *Ceasornicul bătea înainte* [sens modal], *zuruind.*

¹¹ Ibidem, p. 300.

¹² Ibidem.

¹³ Idem, p. 311

¹⁴ Ibidem.

- *S-a dus de colea până colea* [sens local] și *a obosit./ ... ba din una, ba din alta și de colea până colea* [sens modal] și-au plăcut unul altuia.

Valori contextuale diferite dezvoltă adeseori și adverbele *abia* (temporal/modal), *aproape* (local/temporal/modal), *în urma* (local/temporal) etc.

Cercetările ulterioare urmează în mare aceeași schemă, aducând detalieri și adăugiri sau propunând soluții noi datorate reconsiderării faptelor în perspectiva teoretică și metodologică a lingvisticii moderne.

În descrierea propusă de I. Jordan și V. Robu în lucrarea *Limba română contemporană* (1978), adverbele sunt clasificate în funcție de „natura lor circumstanțială”, la inventarul propus de GA adăugându-se și trimiterile bibliografice considerate abrevieri adverbiale: *ibid.*, *op.cit.*, *loc.cit.*, *inf/ infra*, *sup/ supra*.¹⁵ De asemenea, lucrarea propune și o clasificare mai detaliată a adverbelor de timp, care „semnifică o circumstanță pe axa temporală”, ținând cont de raportarea la un punct de reper temporal: anterioritate, simultaneitate, posterioritate, periodicitate, ceea ce implică luarea în calcul a situației de enunțare și, implicit, a momentului enunțării.

O altă precizare importantă în raport cu GA – unde adverbele pronominale sunt definite doar ca unități ce „țin locul cuvintelor care exprimă în mod hotărât sau nehotărât, circumstanțe”¹⁶ precizate în context – este aceea că adverbele pronominale (substitute) sunt „ambreiori...substituindu-se unui termen din contextul anterior”¹⁷. În funcție de anumite trăsături semantice și formale, adverbele pronominale sunt grupate în subclase corespunzătoare pronomelor nonpersonale cu care se aseamănă ca substitute.

¹⁵ Jordan, I., Robu, V., 1978, p. 497.

¹⁶ GA, p. 303.

¹⁷ Jordan, I., Robu, V., 1978, p. 32. De asemenea se adaugă mențiunea: „trimit fie la domeniul de referință extralingvistic, fie la mesaj /.../sensul lor variind de la caz la caz”.

O cuprinzătoare descriere a adverbului a fost realizată de G.Ciompec în lucrarea *Morfosintaxa adverbului românesc - sincronie și diacronie* (1985) care, prezentând sistemul adverbial în limba română veche (sec. XVI-XVIII), propune, în termenii morfologiei structurale, o *definiție contextuală* a adverbului, contextul diagnostic selectat fiind: *reflexivul impersonal*.¹⁸

Pornind de la particularitățile gramaticale (morfologice și sintactice) ale acestei părți de vorbire, autoarea descrie minuțios, din perspectivă morfologică, combinația adverbelor cu particulele adverbiale și comportamentul lor în raport cu categoria comparației; din perspectivă sintactică, adverbul este urmărit distribuțional: se precizează posibilitățile și restricțiile combinatorii în raport cu diferite clase de cuvinte, posibilitățile de subordonare și regizare, funcția sintactică a adverbelor în enunț, modalitățile de exprimare a relațiilor dintre adverbe și alți termeni ai sintagmei.

Descrierea semantică a adverbelor are ca punct de plecare observația că „adverbele sunt cuvinte autonome pline, /.../ fapt care le conferă, în plan structural, calitatea de elemente constitutive, ca termeni de sintagmă”.¹⁹ O situație particulară reprezintă seria adverbelor pronominale (pro-adverbelor: *aici, acum, acolo* etc.), pentru care autoarea stabilește opoziția între *adverbele cu conținut semantic particular*, reprezentând *cuvinte pline particulare și cuvinte pline generale*. Această distincție este utilă pentru a arăta diferența dintre unele adverbe (precum cele de mod) care au semnificație (aproape) constantă, indiferent de contextul în care apar (*Maria cântă frumos/ bine.*), și cele a căror semnificație se modelează în funcție de context (în special adverbele de timp și cele de loc: *Maria*

¹⁸ Poziția sintactică funcțională și problema identificării contextului diagnostic au fost discutate de G. Ciompec încă din 1974, în articolul *Încercare de definire contextuală a adverbului românesc* apărut în SCL XXV, nr. 1.

¹⁹ Ciompec, G., 1985, p. 23.

cântă aici/ acum). Conținutul semantic virtual se precizează în context prin conexiune anaforică.

Preluând terminologia lui A.J. Greimas²⁰, G. Ciompec împarte adverbele temporale în două grupe, având particularități distribuționale specifice: subclasa *adverbelor temporale topologice* „care informează timpul transcendent, indicând momentul (intervalul) față de un reper cronologic” (cum ar fi adverbe ca *astăzi, acum, ieri, diseară, demult etc.*) și *adverbele temporal-aspectuale* care „caracterizează procesul din punct de vedere immanent, aspectual marcând durata, frecvența, caracterul continuu sau discontinuu al acțiunii”^{21 22}.

Depășind nivelul descrierii structurale, lucrările care urmează acestei ample sinteze, relevă particularitățile sintactice și semantice.

1.2. Caracteristici sintactice

Insistând asupra comportamentului sintactic al adverbului, GALR distinge²³, sub aspectul integrării sintactice a adverbelor în enunț (al vecinătăților și al relațiilor), următoarele clase:

- a) adverbe care se integrează sintactic în enunț în calitate de adjunct sau regent;
- b) adverbe care sunt plasate în planul enunțării ca enunțuri independente (profrazele, adverbele/locuțiunile adverbiale de modalizare, dar și unele adverbe de loc apărute în urma elipsei: *Afară!, Înainte!, Jos!* ș.a.);

²⁰ Greimas, A.J., 1964, *Les topologiques: essai de définition d'une classe de lexèmes.*, p.13 și urm., apud Ciompec, 1985.

²¹ Ciompec, G., 1985, p. 14.

²² Vlăduț, Cuniță, 1973, p. 40., consideră că majoritatea adverbelor temporale prezintă în structura semantică o componentă topologică sau aspectuală, astfel încât încadrarea lor într-una din cele două subclase se realizează ținând seama de preponderența uneia dintre trăsături (topologice sau aspectuale) în context.

²³ I, p. 591.

c) semiadverbe (clitice adverbiale).

Integrate sintactic, deși statutul definitoriu al adverbului este cel de adjunct, adverbele pot apărea, în situații mai puțin frecvente, și ca regent. Ca circumstanțiale ele pot constitui centrele unor grupuri adverbiale monomembre (*târziu, devreme, acolo, aici*, etc.) sau pot fi încorporate în structura altor grupuri:

- *Locuiește departe de facultate.*
- *Vecinii de jos au plecat.*

În ce privește adjuncții centrului adverbial, aceștia „pot fi actualizați prin nominal, formă verbală nepersonală, propoziții relative și conjuncționale.”²⁴ Relativele fac parte din grupul verbal al propoziției pe care o introduc, ocupând poziția sintactică de circumstanțial. Din punct de vedere semantic, își procură referința anaforic:

- *În altă parte! Departe, unde totul e nou și gonește amintirea și aduce uitarea. Revelația mea însă nu mă îndemnase la fugă.* (Preda, 1984, II, p.153)

Acești adjuncți sunt suprimabili dacă informația se poate recupera anaforic, altfel suprimarea nu este posibilă:

- *Murise în decembrie și înainte [să moară] îmi mărturisise totul.*
- *Înainte de a termina lucrarea s-a îmbolnăvit. (*Înainte lucrarea s-a îmbolnăvit)*

În cazul unor adverbe ca: *departe, aproape, înainte, deasupra, sus, jos* etc., adjuncții facultativi se pot lexicaliza printr-un nominal legat direct de verb (*S-a mutat deasupra.*) sau printr-un Grup prepozițional (*de* + nominal sau *de* + verb la infinitiv):

- *Deși îți evocasem trecutul nostru și speranța mea într-o întoarcere la acel trecut, care nici nu era așa departe de noi (...) mi-ai spus, cu o disperare care m-a uimit, să plec.* (Preda, 1984, II, p. 132)

²⁴ GALR, II, p.116.

- *A treia zi însă, cu câteva ore înainte de a o revedea, sufletul meu se golea insesizabil.* (Preda, 1984, I, p. 241)
- **Înainte** însă **de a fi încorporat**, la puțin timp după dispariția Căprioarei, am cunoscut-o pe viitoarea mea soție. (Preda, 1984, I, p. 105)

Adverbe ca *aproape*, *departe*, *înainte* pot avea ca adjunct un G Prep. cu centru prepozițional urmat de un nominal, un verb la infinitiv, o propoziție relativă sau conjuncțională:

- *Locuiește aproape/departe (de facultate/de el).*
- *Suntem aproape/departe (de ceea ce am visat).*
- **Înainte** (să moară) a mărturisit.

Lexicalizarea adjunctilor nefiind obligatorie, aceste adverbe pot apărea și singure „funcționând ca deictice parțiale sau anaforice”²⁵

Într-o construcție ca „**Departe** de a fi un inocent, s-a comportat politicos.”, lexicalizarea adjunctului este obligatorie, deoarece în condițiile neexprimării adjunctului, enunțul se dezorganizează atât la nivel sintactic, cât și semantic; adverbul se îndepărtează de la sensul său de bază (distanță în spațiu/timp), dezvoltând cel mult un sens de distanțare față de o situație/ atitudine dată. Adjunctul nu poate fi omis nici în:

- **Departe** (de a fi cea mai frumoasă), a câștigat totuși concursul. [sens concesiv]

Un loc aparte în această serie îl ocupă adverbul *înainte* care poate trece de la subclasa adverbelor de loc la cea a adverbelor de timp (a), ba chiar poate funcționa ca prepoziție ca în (b):

a) *Ne întâlnim înainte / să apună soarele/ de apus.* [valoare temporală]

Coborâm înainte / de Sala sporturilor. [valoare spațială]

b) *Mergeam înaintea coloanei.* [prepoziție, determină o valoare spațială]

²⁵ GALR, I, p. 594.

Ne întâlnim înaintea Crăciunului. [prepoziție, determină o valoare temporală]

Ca centru de grup, adverbul poate avea și modificatori antepuși: [*cam*[*prea*[***aproape***[de facultate]]].

În cazul adverbelor deictice sau anaforice, „anumite construcții [n.a. realizate prepozițional sau propozițional] pot contribui la decodarea referinței adverbelor participând la o relație de tip apozitiv cu centrul grupului adverbial: *Ieri, de Ziua Femeii, am fost cu prietenele la restaurant*”.²⁶ [realizare prepozițională] Când apozitia se realizează propozițional, ea este anunțată de prezența unui adverb explicativ: *adică, anume* sau *bunăoară* (structuri mai frecvente în comunicarea orală sau/și regională): *L-a lăsat acolo, **adică unde** căzuse., L-a invitat **atunci, anume când** pregătiseră petrecerea pentru el.*

În calitate de adjuncti, adverbele circumstanțiale de loc și de timp apar în Grupul verbal:

- *Așteaptă **aici/ acum** avionul de Atena.*
- *Ajungem la Atena și **de acolo** luăm trenul.*

În Grupul adjectival și cel adverbial, pot participa ca adjuncte „adverbele temporal aspectuale”:

- *Are o situație **mereu/ uneori/acum** stabilă.*
- ***Înainte** rece, acum redescopeream în ea o pasionată, turna flăcări în mine, mie care le aveam pe ale mele și îmi ajungeau.* (Preda, 1984, I, p. 92)
- *Este o femeie **mereu** veselă, **rareori** tristă.*

Adverbele de loc și de timp apar și funcționează ca adjuncti și în Grupul nominal „dar cu grade diferite de integrare”²⁷, în funcție de felul substantivului regent. „Dacă regentul este un substantiv propriu-zis, adjunctul său este un Grupul prepozițional având drept centru prepoziția [**de**]”: *ziua **de ieri**, senzația **de atunci**, vestea **de azi***

²⁶ GALR, II, p.118.

²⁷ GALR, I, p. 593-595.

etc. Dacă substantivul centru e de proveniență verbală, prepoziția **de** este facultativă (cf. GALR).

- *Apartamentul de sus/de deasupra a fost vândut.*
(*Apartamentul **sus/ deasupra** a fost vândut.)
- *Sosirea scrisorii azi/atunci mă intrigă.* (unde regentul este substantivul de proveniență verbală)

G. Pană Dindelegan semnalează în lucrarea *Elemente de gramatică. Dificultăți, controverse, noi interpretări* (2003) că „prezența unor trăsături identice sau asemănătoare cu ale altor clase /.../ fac extrem de facilă *alunecarea* de la o clasă la alta și extrem de dificilă (uneori arbitrară) stabilirea limitelor dintre clase”.²⁸

Autoarea evidențiază faptul că deosebirea dintre adverbele locativ-temporale și prepoziții (ambele ca predicate locative-temporale) nu apare la nivelul logico-semantic, ci în exclusivitate la nivelul sintactic: „prepoziția cere obligatoriu lexicalizarea/ exprimarea argumentului al 2-lea, în timp ce adverbul permite nelexicalizarea lui.”²⁹ Argumentul al doilea al adverbului, în condițiile în care nu este lexicalizat, trebuie să poată fi „recuperat semantic integral”, fie prin raportarea la situația concretă de comunicare, fie prin raportarea la un antecedent. Aceste adverbe locativ-temporale „sunt de tip deictic/ anaforic într-o accepție specială, adică nu în sensul recuperării propriei semnificații, ci al recuperării referinței argumentului neexprimat”³⁰.

Referința poate fi recuperată prin „citiri anaforice” sau „deictice”³¹, cum demonstrează autoarea prin exemplele:

- *„Ion se căsătorește de Crăciun, sora lui înainte.”*
[anaforic]

²⁸ G. Pană Dindelegan, 2003, (cap. „Adverbul – o clasă problematică”), p. 183.

²⁹ Idem, p. 187.

³⁰ Ibidem.

³¹ Idem, p. 188.

• „*Ion locuiește la etajul 1, sora lui, **deasupra.***”
[anaforic]

• „*Ion locuiește în Berceni, sora lui, **mai departe.***”
[anaforic]

• „*Privește **înainte!***” [deictic spațial, decodare locativă, în raport cu așezarea interlocutorului].

• *Eu locuiesc **aici**, ceilalți locuiesc **deasupra.*** [deictic, decodare locativă, în raport cu așezarea locutorului]

• „*Azi sunt obosită. **Înainte** mă simțeam mai bine.*”
[decodare temporală în raport cu momentul emiterii mesajului, perioadă mai întinsă temporal – „când eram mai tânără”].

• ***Acum** sunt obosită. **Înainte** mă simțeam mai bine.* [este tot o decodare temporală prin raportare la T₀, dar distanța față de acesta este una mai mică – „la începutul zilei”].

• „*Așază-te puțin **mai departe!***” [decodare locativă, în raport cu poziția în spațiu a locutorului/ interlocutorului].

În toate exemplele analizate autoarea consideră că nu există nicio pierdere de informație atât în condițiile de exprimare a argumentului (în cazul prepoziției) sau de neexprimare a lui, dar cu recuperare anaforică (în cazul adverbilor).

Cele mai multe ambiguități privesc cuvintele care oscilează între statutul adverbial și cel prepozițional, statut precizat contextual. După cum susține autoarea, „anumite elemente au statut discutabil, situându-se la interferența mai multor clase sau apropiindu-se prin caracteristici sintactice sau funcționale de elementele altor clase, cu precădere de prepoziții sau conjuncții”.³²

Alunecările au loc atât dinspre clasa prepoziției spre clasa adverbului, cât și invers.

- *Ion se căsătorește de Crăciun, sora lui, **după.***
- *Ion locuiește la gară, sora lui, **lângă.***

³² Idem, p. 188.

Prepozițiile *după* și *lângă* se comportă ca niște adverbe. În aceste condiții și prepozițiile *cu* și *fără* pot fi considerate adverbe când apar fără argument lexicalizat sau păstrând rolul de prepoziții (dacă vom considera că aparțin unor structuri eliptice):

- *Ion a venit cu părinții. Prietena lui, fără.*
- *Ion a băut limonada fără gheață. Prietena lui, cu.*

„Opțiunea pentru una dintre cele două variante de analiză, fie ca grupări analizabile (*înainte, departe, aproape + de, simultan + cu*), fie ca grupări neanalizabile rămâne la alegerea noastră; rezolvarea lor diferită comportă o doză de decizie, deci de arbitrar”.³³

Unele adverbe de loc și timp care exprimă determinări spațio-temporale se apropie de prepoziții (*dedesubt, înainte, în spate* ș.a.), chiar și din punct de vedere formal (*deasupra*).

În alte situații, ambiguitatea nu poate fi eliminată decât prin precizările pe care le aduce contextul situațional. În următoarele exemple, încadrarea unităților în una din clase (adverb/ prepoziție) ori în subclasele adverbelor de loc sau de timp poate ezita:

- *Citește mai departe./ Citește înainte.* [adverbul exprimă continuitatea, fie că are în vedere durata acțiunii precizate de verb sau distanța spațială]
- *Înainte nu se vedeau atâtea magazine/Nu se vedeau atâtea magazine înainte.*

Adverbele *departe* și *înainte* pot desemna timpul (în raport cu momentul enunțării – T₀), dar pot trimite și la ideea de spațiu al textului (*mai departe/ înainte*) în text.

În ultimul exemplu, *înainte* poate desemna, la fel de bine, spațiul sau timpul (anterior momentului enunțării – T₀). Topica poate aduce unele precizări sau poate marca diferența dintre subclasele adverbiale avute în vedere.

Un aspect relevat în cercetările mai recente (GALR, DEP) este rolul de conectori textuali pe care îl au unele adverbe (*atunci/acum, în plus, de aceea/ de aici* ș.a). Utilizarea sintagmei *conectori*

³³ Idem, p. 187-188.

textuali are avantajul de a sublinia faptul că unele adverbe pot trimite la un anumit element sau chiar la un întreg enunț (sau enunțuri) precizat anterior sau posterior; în acest caz putem considera că avem a face cu deictice textuale.

1.3. Caracteristici semantice

Majoritatea descrierilor propuse în lucrările românești de specialitate invocă, alături de caracterul invariabil al adverbului, eterogenitatea semantică a acestei clase. Clasa adverbului cuprinde atât cuvinte autonome semantic, cât și unități lexicale al căror sens depinde de contextul în care sunt utilizate.

Ultima gramatică academică distribuie adverbele în următoarele clase:

a) clasa „adverbelor circumstanțiale” unde sunt înregistrate adverbele de loc, de timp, de mod, cantitative, de cauză și scop și concesive;

b) clasa „adverbelor substitute” (demonstrative, nehotărâte, negative, pronominale, interogative și relative);

c) clasa „adverbelor modalizatoare”;

d) clasa „adverbelor relaționale”, care „funcționează ca elemente de relație în propozițiile relative neinterogative și în cele interogative indirecte dar care pot actualiza în discurs valori pragmatice, având roluri argumentative sau metadiscursive: ele stabilesc o legătură explicită între unități ale discursului între care nu există relații structurale și de dependență sintactică, asigurând astfel coeziunea și coerența textului și contribuind la decodarea sensului acestuia”³⁴.

Eterogenitatea criteriilor și posibilitatea variațiilor semantic-contextuale fac astfel încât delimitarea claselor să nu poată fi riguroasă.

³⁴ GALR, I, p. 601.